

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش : تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان :
اوضاع جاده ابریشم در آستانه تهاجم مغول

استاد رهنما :
دکتر نعمت اله احمدی نسب

استاد مشاور:
دکتر حمید رضا صفا کیش

پژوهشگر :
مهرناز فرزانه مهر

تابستان ۱۳۹۰

تقديم به:

به سرچشمه هاي جوشان محبت ، پدر و مادرم و يگانه
خواهرم

تشکر و سپاس

از استاد عزیز و بزرگوارم جناب آقای دکتر نعمت الله احمدی نسب که با صبر و حوصله بسیار هدایت این پایان نامه را به عهده داشته اند و راهنمایی های عالمانه شان همواره راهگشایم بوده است کمال تشکر را دارم.

و از استاد عزیز و بزرگوارم جناب آقای دکتر حمیدرضا صفا کیش که با سعه صدر فراوان مشاوره پایان نامه را پذیرفته اند و پیشنهادهای مفیدشان همیشه یاریگرم بوده است سپاسگزارم.

همچنین از جناب آقای دکتر فیاض زاهد مدیر محترم گروه که قبول زحمت فرمودند تشکر و قدردانی نمایم.
از دوست گرامیم خانم دکتر نصرت خاتون علوی که همواره در به پایان رساندن این پایان نامه مشوق راه من بوده است تشکر می کنم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **مهرداد فرزانه مهر** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۵۰۰۰۳۰۶ در رشته تاریخ ایران پس از اسلام که در تاریخ ۹۰/۴/۲۷ از پایان نامه خود تحت عنوان: **اوضاع جاده ابریشم در آستانه تهاجم مغول با کسب نمره ۱۸/۵ و درجه عالی** دفاع نموده ام. بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه حال تحقیق و پژوهش انجام شده توسط این جانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام. مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر، یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **مهرداد فرزانه مهر**
امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۰/۴/۲۷

دانشجوی کارشناسی ارشد مهراناز فرزانه مهر از پایان نامه خود دفاع نموده و

با نمره ۱۸/۵ به حروف محمد سلیم و با درجه عالی مورد تصویب قرار

گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

چکیده

مقدمه

فصل اول : کلیات

۱-۱ بیان مساله ۲

۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق 3

۱-۳ سوالات تحقیق 4

۱-۴ فرضیه های تحقیق 4

۱-۵ قلمرو تحقیق 5

۱-۶ پیشینه تحقیق 5

۱-۷ روش تحقیق 6

۱-۸ محدودیت ها و مشکلات تحقیق 6

۱-۹ اهداف تحقیق 7

۱-۱۰ نقد و بررسی منابع 7

۱- تاریخ نگاریهای سلسله ای و عمومی 8

۲- منابع جغرافیایی - تاریخی 10

۳- منشآت، مکاتبات و اندرزنامه ها 11

۴- سفرنامه ها 12

۵- منابع تحقیقی 12

فصل دوم : جاده ابریشم و تاریخچه آن

مقدمه ۱۵

۲-۱- واژه ابریشم 17

۲-۲- نام و نشان « جاده ابریشم» 18

۲-۳- جاده ابریشم در تاریخ ایران دوره اسلامی 20

- ۲- ۳- ۱ مغولان و جاده ابریشم 21
- ۲- ۴ تکوین فرهنگ و تمدن در مسیر جاده ابریشم 22
- ۲- ۴- ۱ انواع تمدنها در جاده ابریشم 22
- ۲- ۴- ۲- جایگاه مدنیت ایران جاده ابریشم 23
- ۲- ۴- ۳ نقش ادیان و مذاهب در مسیر جاده ابریشم 24
- ۲- ۵ بخشهای جاده ابریشم 28
- ۲- ۵- ۱ بخش یکم 28
- ۲- ۵- ۲ بخش دوم 28
- ۲- ۵- ۳ بخش سوم 28
- ۱- ۵- ۴ بخش چهارم 29
- ۲- ۵- ۵ بخش پنجم 29
- ۲- ۵- ۶ بخش ششم 30
- ۲- ۵- ۷ بخش هفتم 30
- ۲- ۵- ۸ بخش هشتم 30

فصل سوم : تجارت، راهداری و کاروانسراها

مقدمه 33

- ۳- ۱ اهمیت تجارت در میان مغولها 34
- ۳- ۱- ۱ مبادله کالا در جاده ابریشم 37
- ۳- ۱- ۲- اسب های آسمانی و شترهای دوکوهانه 37
- ۳- ۱- ۳ شتران دو کوهانه بلخی 38
- ۳- ۲ راهداری و کاروانسراها 39
- ۳- ۲- ۱ حفاظت از راه ها و کاروان ها 39
- ۳- ۲- ۲ کاروان و کاروانسرا 40
- ۳- ۲- ۳ تاریخچه کاروانسرا و نقش مردم نیکوکار 41

- ۳-۲-۴ معماری کاروانسراها و انواع آن 44
- ۳-۲-۵ تسهیلات مسافرتی 45
- فصل چهارم : نظام پولی و مالیاتی
مقدمه ۴۹
- ۴-۱ نظام پولی 51
- ۴-۱-۱ پیشینه موضوع 51
- ۴-۱-۲ نظام پولی ایران در آستانه تهاجم مغول 53
- ۴-۱-۳ مسکوکات (طلا و نقره) 55
- ۴-۲ نظام مالیاتی 59
- ۴-۲-۱ مالیاتهای شهری 59
- ۴-۲-۲ تمغا 60
- ۴-۲-۳ قوبچور 63
- ۴-۲-۳-۱ قوبچور مراعی 64
- ۴-۲-۳-۲ قوبچور شهرنشینان 64
- ۴-۲-۴ قلان 66
- فصل پنجم : شهرها
مقدمه 68
- ۵-۱ شهرهای ایران در آستانه تهاجم مغول 70
- ۵-۱-۱ تبریز 72
- ۵-۱-۲ سمرقند 75
- ۵-۱-۳ نیشابور 78
- ۵-۱-۴ ری (رگا) 80
- ۵-۲ حیات شهری پس از حمله مغول 83
- ۵-۲-۱ زوال حیات شهری در شرق ایران 84
- فصل ششم : بازار، تولیدات و اهل بازار
مقدمه 87
- ۶-۱ اهمیت بازار و تولیدات شهری 88
- ۶-۲ تولیدات شهری 90

- ۶-۲-۱ کلیات 90
- ۶-۲-۲ تولیدات مرتبط با روستاها 93
- ۶-۲-۱ گیاهان و مواد خام صنعتی 93
- ۶-۲-۲ گیاهان دارویی 94
- ۶-۲-۳ تولیدات کارگاهی و کارخانه ای 94
- ۶-۲-۴ کارگاههای سلطنتی 94
- ۶-۳-۱ اهل بازار و تشکیلات پیشه وری 97
- ۶-۳-۱ بازرگانان 98
- ۶-۳-۲ ارتاق ها 99
- ۶-۳-۳ پیشه وران 103
- ۶-۳-۴ اصناف 106

فصل هفتم : راه های تجاری

مقدمه ۱۱۲

- ۷-۱-۱ راه های تجاری درون مرزی 114
- ۷-۱-۱-۱ راه های تجاری عراق عجم 114
- ۷-۱-۲ راه های تجاری آذربایجان 116
- ۷-۱-۳ راه های تجاری فارس 118
- ۷-۱-۴ راه تجاری کرمان 120
- ۷-۱-۵ راه های تجاری عراق عرب 121
- ۷-۱-۶ راه های تجاری خراسان 123
- ۷-۱-۷ راه های تجاری قومن، طبرستان، مازندران و خوارزم 124
- ۷-۲-۱ راه های تجاری برون مرزی 124
- ۷-۲-۱-۱ راه های تجاری زمینی 124
- ۷-۲-۲-۱ راه زمینی به هند (مکمل جاده ابریشم) 124
- ۷-۲-۳-۱ راه های دریایی تجاری 125
- ۷-۲-۳-۱-۱ راه های تجاری خلیج فارس و دریای عمان 125
- ۷-۲-۳-۲-۱ راه دریای مازندران 127
- نتیجه گیری 129
- منابع و مأخذ 132

چکیده

از قدیمی ترین ایام در ایران راه های طولانی با کاربردهای گوناگون پدید آمده که با راه های بزرگ قاره ای پیوند داشته اند. یکی از این راه های بزرگ ((جاده ابریشم)) است که از شرق چین (سیان) تا میانه اروپا ((به ویژه شهرهای مهم تجاری مانند ونیز)) امتداد داشته اند. سیاحان، مبلغان مذاهب گوناگون، بازرگانان و مبشران فرهیخته در آن جاده رفت و آمدها داشته و ساکنان منطقه های مختلف جهان را با فرهنگ ها و اندیشه ها متنوع آشنا کرده اند. در این پژوهش نقش تجاری، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی این جاده بزرگ و شاخه های آن، مسیر دریایی که همزمان با راه های زمینی پدید آمده بود، چگونگی رفت و آمدها و نقل و انتقال کالا به ویژه ((ابریشم)) و پایگاههای راهداری و شهرهای قرار گرفته بر جاده ها در اواخر فرمانروایی خوارزمشاهیان مقارن با تهاجمات اولیه مغولان به فرمانروایی چنگیزخان مورد بررسی قرار گرفته و نقش و اهمیتی که سیطره بر این جاده در طی این سالها داشته، مورد توجه قرار گرفته است.

مقدمه

ایران به معنای تاریخی و فرهنگی در قلب جاده ابریشم نه تنها بخش های مختلف آسیا را به یکدیگر پیوند می دهد بلکه محل برخورد سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا به شمار آمده و بدین اعتبار نقش استراتژیکی آن بیش از دیگر مناطق جهان بوده است.

از آغاز شناخت راه های شرقی و زمامداری هخامنشیان، حفاظت و نگهبانی بخش عمده ای از راه های جاده ابریشم، برعهده امیران و حکام ایرانی بوده است و دیگر قدرت های جهانی نیز در این امر وظایفی برعهده داشته اند.

در دوره فرمانروایی پارتیان چهار قدرت بر جاده ابریشم حاکمیت داشتند (هان، کوشان، پارت، روم) اما نقش ایرانیان مهم تر از دیگران بود. چهار قدرت یاد شده دست اندرکار رقابت با یکدیگر بودند و همواره توفیق نهایی از آن ایرانیان بود.

از سده سوم میلادی، ساسانیان به مدت چهارصد سال بر راه های تجاری شرقی - غربی آسیا تسلط یافتند و در رویارویی با هپتالیان در شرق و رومیان در غرب از چین تا مرزهای روم، امنیت کاروان ها و رونق تجارت را در این مسیر فراهم آوردند. انوشیروان در ساختن راه ها، رباط ها و کاروانسراها اقدامات شایسته ای به عمل آورد. در همین روزگار بازرگانان ایرانی به ویژه سغدیان تا دون هوانگ پیش رفتند و شهرهای جدید تجارتي را بنیان نهادند.

با پیدایش دیانت اسلام و فتوح مسلمانان در مشرق زمین و آشنایی های مدنی و فرهنگی اقوام گوناگون با یکدیگر، شیوه های جدید ارتباطی نیز تحول یافت و برپایه آن بازرگانی، سیاحت و مراودات تبلیغاتی نقش جدید پیدا کرد. سپاهیان اسلام پس از فتح بین النهرین و تیسفون در مسیرهای جنوب و مرکز ایران ساسانی و مسیر ویژه خراسان و شرق ایران پیشروی کردند و در سال ۹۶ قمری، کاشغر بعنوان «دروازه چین»، فتح شد. از این رو بخش شرقی جاده ابریشم زیر نظر حکام و والیان مسلمان قرار گرفت و با فتح شهرهای غربی آسیا در پهنه دریای مدیترانه، قسمت عمده و بنیادی جاده ابریشم تقریباً به طور کامل در پهنه قلمرو مسلمانان قرار گرفت.

در مسیر این جاده دیانت اسلام و عرفان و ملل و نحل و هنرهای گوناگون ایرانیان با صبغه های اسلامی، سایه گستر شد و در امر اقتصاد نیز تولید و توزیع و حمل و نقل ابریشم و دیگر کالاهای محلی و منطقه ای در دست ایرانیان و دیگر مسلمانان عرب و ترک جای گرفت.

ایران زمین به مفهوم درست جغرافیایی و فرهنگی، به گونه یکی از پایگاههای نخستین مدنیت جهان و کانون شکفتگی های دین و اندیشه و دستاوردهای حیاتی و مادی و زیستگاه اقوام و تیره های گوناگون و نیز سرزمین مهاجرت ها و کوچ های تاریخی و آوردگاه نبردها و منازعه ها و یورشهای محلی و قاره ای، شرایط پیدایش شبکه های راه های کم نظیری را فراهم آورده است و به علت قرار داشتن در مرکز جغرافیایی تمدنها و فرهنگ های جهان کهن راه های پدید آمده در ایران زمین، فزون به اهمیت منطقه ای به لحاظ جهانی نیز نقش فراوان داشته اند و در آن دوره های خاص تاریخی، چه پیش از اسلام و چه در اعصار اسلامی، به علت کارایی و توانمندی های ارتباطی و مواصلاتی و تشریفاتی از اهمیت کم نظیری برخوردار بوده است.

به دلیل اهمیتی که ایران در طول تاریخ داشته تهاجمات گسترده ای از طرف دولتها صورت گرفته است که گسترده ترین تهاجمی که در تاریخ ایران انجام گرفته تهاجم مغولان در اواخر فرمانروایی خوارزمشاهیان به این سرزمین می باشد که به فرمانروایی چنگیزخان در سال ۶۱۶

ه ق صورت گرفت. در دوره حمله مغولان که شاید یکی از انگیزه های جنگیزخان از حمله به ایران دست یابی به مسیر جاده ابریشم در خاک ایران باشد، نامنی و ویرانی در سراسر جاده ابریشم، از چین تا روم شرقی مستولی گشت و در زمان ایلخانان پس از آشنایی با فرهنگ و تمدن و شهرنشینی مجددا آرامش و امنیت حکمفرما شد. دوره حاکمیت مغولان گویی آسیا وحدت یافته بود و بازرگانان و کاروانیان جاده ابریشم در سرزمین «داخلی» و «خودی» رفت و آمد می کردند. در پژوهش حاضر که در هشت فصل تنظیم شده است اوضاع جاده معروف ابریشم در آستانه تهاجم مغول مورد بررسی قرار گرفته است. فصل اول در مورد نقش و اهمیت جاده ابریشم در تاریخ ایران بویژه نقش فرهنگی و مذهبی آن اشاره شده است در فصل دوم اوضاع راهداری و نقش کاروانسراهایی که در مسیر جاده ابریشم پذیرای کاروانیان و تجار بوده سخن گفته شده است و در فصل سوم و چهارم پول و مالیات رایج در اواخر حکومت خوارزمشاهیان و نقش شهرهای بزرگ و معروفی که در مسیر جاده ابریشم بودند مورد بررسی قرار گرفته که چگونه رونق اقتصادی و تجاری مهم خود را همزمان با تهاجمات اولیه مغولان از دست دادند و در فصل آخر به راههایی که در سراسر سرزمین ایران همزمان با جاده ابریشم فعال بودند اشاره شده که هرکدام از این راه ها به راه بزرگ ابریشم اتصال داشتند.

فصل اول کلیات

۱-۱ بیان مساله

با پیدایش نخستین جماعت‌های بشری در عصر پیش از تاریخ و برقراری رابطه‌های اجتماعی و اقتصادی میان آنها در يك منظر و ظهور و بروز اختلاف‌های گوناگون و در پی آن برخوردها و منازعات نظامی، پدیده طبیعی - تاریخی «راه و راهداری» مورد توجه قرار گرفت. هم‌زمان و هماهنگ با تماسها و برخوردهای یاد شده، مراودات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نیز در میان جماعت‌های اولیه بشری پدیدار شد و در همین روند، فزون بر نیازهای انسانی - اجتماعی، در پیوند با ماهیت فرهنگ در جماعتها و جامعه‌ها و با برقراری ارتباط و تعامل سالم فرهنگی، استمرار و پویایی تحقق پیدا کرد. بدین سان در راه‌ها، چه کوتاه و چه طولانی، کالاهای متنوع میان قبيله‌ها و ساکنان منطقه‌های گوناگون مبادله شدند. اما هم‌زمان، اندیشه‌ها و عناصر فرهنگی و پاره فرهنگی، آرمانی و ایمانی، نیز طی سفر از قومی به قوم دیگر انتقال می‌یافتند. با تحول جامعه و گذر از مرحله‌های پیش تاریخی، راه‌ها نیز از حالت‌های ابتدایی درآمدند و هماهنگ با پیشرفت و کارایی دیگر نهادهای اجتماعی پیشرفت و تکامل یافتند. راه‌های کوتاه و سهل الوصول گذشته، به مرور به راه‌های ناحیه‌ای و راه‌های ناحیه‌ای به راه‌های منطقه‌ای و قاره‌ای رسیده‌اند. در میان این راه‌ها يك راه بزرگ به طول يك چهارم محیط کره زمین بخش عمده‌ای از قاره آسیا (شرق) را به بخش عمده‌ای از قاره اروپا (غرب) پیوند داده است. این راه از آغاز سده بیستم میلادی به عنوان جاده ابریشم، راه بزرگ ابریشم و راه‌های ابریشم از سوی دانشمندان اروپایی شهرت جهانی پیدا کرد و محققان دیگر کشورهای جهان نیز اندک اندک این نام و نشان را پذیرفتند. از قدیمی‌ترین ایام در ایران راه‌های کوتاه و دراز با کاربردهای گوناگون پدید آمده که با راه‌های بزرگ قاره‌ای پیوند داشته‌اند. سیاحان، بازرگانان، مبلغان مذاهب گوناگون و مبشران فرهیخته در آن جاده رفت و آمدها داشته و ساکنان منطقه‌های مختلف جهان را با فرهنگ و اندیشه‌های متنوع آشنا کرده‌اند.

اگرچه این جاده دیگر ارزش اقتصادی کهن را دارا نیست ولی نباید فراموش نمود که داستان بزرگ تمدن بشری به طور عمده در این مسیر رخ داده است و امروزه آنچه پیش از احیای اقتصادی آن ارزش دارد، شناخت و توجه به مفاهیم مدنی و فرهنگی و رخدادهای ناشناخته مانده آثار عظیم انسانی در پهنه طولانی این جاده می‌باشد.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

تهاجمات اولیه‌ای که توسط مغولان در زمان چنگیز به ایران صورت گرفت باعث رکود راه‌های تجاری و اقتصادی شهرها کاهش جمعیت شهری گردید مهمترین مسأله آن دوران

بررسی راه بزرگ ابریشم بعنوان راهی که شرق را به غرب متصل می کرد بود که توسط مغولان و حملاتی که به ایران داشتند باعث شد که برای مدتی هر چند کوتاه رونق گذشته خود را از دست بدهد و ناامنی و ویرانی در سراسر جاده های ابریشم برقرار گردد.

که این باعث شد اقتصاد ایران نیز از رونق بیفتد. لذا بر آن شدم تا موضوع پژوهش خود را بررسی بزرگترین راه بزرگ آن دوره یعنی جاده ابریشم و تحولاتی که همزمان با حملات مغول بر ایران گذشت قرار بدهم تا بدین وسیله تلاشی برای شناساندن تحولات اقتصادی، فرهنگی، تجاری و اجتماعی این دوران کرده باشم.

۱- ۳ سوالات تحقیق

در ضمن بررسی های انجام گرفته در موضوع مورد بحث سوالاتی مطرح گردید از جمله این که:

۱. نقش و اهمیت راه ابریشم بعنوان بزرگ ترین و معروف ترین راه در این عصر دربرانگیختگی انگیزه مغولان در حمله به ایران چه بوده است؟
۲. نظام پولی و مالیاتی ایران همزمان با تهاجمات مغول در مسیر جاده ابریشم و شهرهایی که در مسیر آن بودند در آن دوران چگونه بود؟
۳. اوضاع تجاری، وضعیت بازار و تجار و بازرگانان که در مسیر جاده ابریشم فعال بودند همزمان با تهاجمات اولیه مغولان دچار چه تحولاتی گردید؟
۴. اوضاع کاروانسراهایی که در مسیر جاده ابریشم بودند بعد از حمله مغول چگونه بود؟
۵. نقش ادیان، مذاهب، فرهنگها و تمدنها در مسیر جاده ابریشم همزمان با تهاجمات مغول در ایران چگونه بوده است؟
۶. چه راه هایی در ایران همزمان با جاده ابریشم در ایران مقارن با حملات مغول رونق داشتند؟

۱- ۴ فرضیه های تحقیق

با بررسی و تحقیقات اولیه ای که صورت گرفت در پاسخ به سوالات یاد شده فرضیات زیر در نظر گرفته شده است:

۱. جاده ابریشم بعنوان بزرگترین راه زمینی که شرق را به غرب وصل می کرد در زمینه های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی نقش و اهمیت خاصی در تاریخ ایران و جهان داشته است و یکی از اهداف مهم چنگیزخان سیطره کامل به آن می باشد.
۲. نظام پولی و مالیاتی همزمان با تهاجمات مغول به ایران بالاخص شهرهایی که در مسیر آن بوده آشفته و پریشان گردید، اما مدت زمانی از حملات مغول به ایران نگذشته بود که اوضاع نظام مالی و پولی ایران با حاکمیت مغولان در ایران و اقداماتی که توسط فرمانروایان مغولی و وزیران لایق صورت گرفت به حالت عادی برگشت.

۳. اوضاع بازرگانی و تجاری ایران و هم‌چنین بازرگانان و بازاریان که در زمینه‌های تجاری و بازرگانی فعالیت داشتند به دلیل ناامنی راه‌ها توسط مغولان مقارن با تهاجمات این قوم دچار رکود گردید.

۴. در طول مسیر جاده ابریشم کاروانسراهایی متعددی برای استراحت کاروانیان که در این مسیر رفت و آمد داشتند احداث گردید.

۵. جاده ابریشم بعنوان بزرگترین راهی که دنیای شرق را به غرب متصل می‌کرد محل تبادل افکار، ادیان و مذاهب و هم‌چنین فرهنگ‌ها و تمدن‌های بین‌الملل گردید.

۶. راه‌های زمینی و دریایی متعددی بالاخص راه ادویه (فلفل) هم‌زمان با جاده ابریشم در ایران فعال بودند که هرکدام از این راه‌ها شعبات فرعی از جاده ابریشم بودند در واقع به قول باستانی پاریزی راه ابریشم همانند اژدهایی هفت سر بود که راه‌های متعددی از آن انشعاب می‌شد.

۱- ۵ قلمرو تحقیق

قلمرو تحقیق اواخر حکومت خوارزمشاهیان در ایران و آغاز حملات ویرانگر قوم مغول در ایران می‌باشد.

۱- ۶ پیشینه تحقیق

درباره موضوع مورد بحث می‌توان به مقالات و کتابهایی اشاره نمود که خارجیان به زبانهای اروپایی نوشته‌اند و از دو دهه پیش با کمک یونسکو، یا با نظارت و تشویق آن سازمان پژوهشهایی فراهم آمده است. هم‌چنین مقالات و کتابهایی که به زبان عربی و فارسی (مانند منابع تاریخی و جغرافیانگاری) نوشته شده است.

۱- ۷ روش تحقیق

روش تحقیق در این رساله کتابخانه ای می باشد، این تحقیق سعی دارد وضعیت راه ابریشم را در دوره مغول مورد بررسی قرار دهد. موضوع مربوط به گذشته است و بررسی آن ایجاب می کند که به گذشته برگردیم، پس تحقیق تاریخی است در خصوص تحقیق تاریخی از روش کتابخانه ای می توان استفاده کرد. تحقیق کتابخانه ای که مربوط به پژوهش های تاریخی است و در این روش تحقیق، محقق از مطالب مستند (منابع دست اول) موجود استفاده می کند مانند جهانگشای جوینی، جامع التواریخ، تاریخ گزیده. معمولاً محقق هنگامی که اطلاعات دست اول موجود نباشد از منابع دست دوم استفاده می کند.

۱- ۸ محدودیت ها و مشکلات تحقیق

در جریان گردآوری اطلاعات و نگارش این تحقیق مشکلاتی وجود داشت که مهمترین آنها عبارت بودند از:

نخست: پراکندگی و کمبود گزارشات منابع تاریخی، زیرا چنانکه همه آشنایان بر تاریخ می دانند، وضعیت راهها و اوضاع اجتماعی و اقتصادی و حتی اوضاع فرهنگی و تجاری این سرزمین نسبت به اوضاع سیاسی بازتاب کمتری یافته است. و تحقیقاتی در خصوص جاده ابریشم بالاخص اوضاع این راه همزمان با حملات مغولان صورت نگرفته است و فقط اشاراتی چند در منابع دست اول این دوران به صورت ناچیزی آمده است و تحقیقاتی که بعدها توسط مورخان و سیاحان اروپایی انجام شده است به صورت محدودی به زبان فارسی ترجمه گردیده است و منابع و تحقیقاتی که فقط حول محور جاده ابریشم در آستانه تهاجم مغول تدوین شده باشد، موجود نیست. هم چنین تازگی این موضوع و این واقعیت که پیش از این، چنین تحقیقی صورت نگرفته بود بر مشکلات راقم این سطور افزود. البته با کوشش و جستجوی فراوان در منابع مختلف این دوره تا حدود زیادی مشکلات فوق مرتفع گردید.

۱- ۹ اهداف تحقیق

۱. آشنایی با اوضاع تجاری، بازار، کاروانسراها و نقش جاده ابریشم در تاریخ ایران.
۲. آشنایی با نظام پولی و مالیاتی ایران همزمان با تهاجمات مغول در ایران.
۳. بررسی وضعیت شهرهای ایران قبل و بعد از حمله مغول که در مسیر جاده معروف ابریشم قرار داشتند.
۴. بررسی راه هایی که در قلمرو ایران همزمان با جاده ابریشم و مقارن با حملات مغول در ایران فعال بودند.
۵. بررسی وضعیت بازرگانان و بازاریان که همزمان با تهاجمات مغول در ایران در مسیر جاده ابریشم فعالیت داشتند.
۶. بررسی تبادل فرهنگها، تمدنها و ادیان و مذاهب بین شرق و غرب که در مسیر جاده ابریشم صورت می گرفت.

۱- ۱۰ نقد و بررسی منابع

تاریخ در معنای معرفت شناسی از رابطه مورخ با گزارش های وقایع تاریخی حاصل می شود. از این روی اولین نکته پژوهشی که محقق تاریخ به آن می پردازد شناخت گزارش های تاریخی درباره يك موضوع است. در این جهت محقق تاریخ تنها به شناخت گزارش ها اکتفا نمی کند بلکه به گزینش آنها نیز می پردازد. شناخت این گزارش ها و گزینش آنها امر چندان ساده ای نیست و به شایستگی و میزان توانایی محقق تاریخ و مفهومی که از تاریخ در ذهن وی وجود دارد متکی است (رضوی، ۱۳۸۵، ۴۹) مهمتر آن که محقق تاریخ به شناخت و گزینش گزارش ها بسنده نکرده، به نقد آنها نیز می پردازد. نقد گزارش ها به معنای رد و نفي آنها نیست. نقد به معنای ارزشیابی گزارش ها و به اصطلاح کسب معرفت ارزیابی شده درباره آنهاست. در نقد، يك طرف نفي و يك طرف اثبات است و هنگامی هم که گزارشی را تأیید می کنیم در حقیقت آن را نقد کرده ایم. (زرین کوب، ۱۳۶۹، ص ۱) از این جهت که گزارش های مورد نظر مورخ در منابع تاریخی آمده است می توان فرآیند شناخت، گزینش و نقد گزارش ها، اعم از آن هایی که در کتب و یا اسناد، آمده است را عنوان کلی نقد منبع داد. با این اوصاف اولین و مهمترین گام در پژوهش های تاریخی، بررسی، شناخت و نقد منابع جهت استفاده صحیح از آنها در ارتباط با موضوع مورد نظر ارتباط قرار می گیرد. از این روی شناخت و نقد منابع نقش مهمی در چگونگی شکل گیری امر تحقیق خواهد داشت. از این نظر که در پژوهش حاضر بخش مهمی از آنچه که نقد و بررسی منابع نامیده می شود در حین تحریر مطالب انجام شده است، در این مبحث به طریق مختصر به این موضوع پرداخته می شود.

۱- تاریخ نگاری های سلسله ای و عمومی

تاریخ جهانگشای: بدون شك اثر علاءالدین عطا ملك جوینی که در سال ۶۵۸ ه.ق تألیف شده است یکی از مهمترین منابع این عصر محسوب می شود. در کتاب جوینی اطلاعات موثقی درباره مسائل مربوط به ساختار اقتصاد شهری وجود دارد. عطا ملك که در دستگاه امیر ارغون خدمت می کرد، دو بار به مغولستان سفر کرده و ساختار قدرت نوظهور مغولها را از نزدیک می شناخته است. اگرچه در شرح کشتار و تخریب های مغولها به نوعی همانند جوزجانی عمل کرده است اما به مانند او به توصیف صرف بسنده نکرده است. ویرانی شهرها و کشتار مردم شهری را از منطق قدرت قوم غالب گزارش کرده و واقع گرایی مغولها در چگونگی برخورد با مردم تابع یا غیر تابع را گزارش کرده است. همین طور مباحث جالبی درباره ساختار قدرت ایلی مغولها ارائه کرده و ماهیت نظامی قدرت نوظهور چنگیزی را به صورتی دقیق به تصویر کشیده است. وی که از مدتها قبل از ورود هولاکو به ایران به خدمت مغولها پیوسته بود، توسط امیر ارغون به خان مغول معرفی شد و در ماجرای سقوط الموت نقش برجسته ای ایفا کرد. پس از سقوط بغداد به حکومت آنجا منصوب شد و تا اواخر عمر این مقام را حفظ کرد. از این روی غیر طبیعی نبود که درباره وقایع این عهد اطلاعات منحصر به فردی داشته باشد. هرچند خدمتگزاران جوینی برای مغولها با پیشینه دیرینه ای که در خدمت به سلسله های مسلمان

داشتند تا حدودی غیر منتظره نشان می دهد اما حمایت ایشان از علم و ادب و هنر و تلاش برای مهار رفتار مغولها، نقش این خاندان را برجسته می نماید.

جامع التواریخ: جامع التواریخ، اثری جهانی که در عهد مسلمانان ایلیخانان نوشته شده، بهترین و بیشترین اطلاعات را در زمینه اوضاع اقتصادی و اجتماعی شهرها عرضه می کند. اهمیت فوق العاده منابع فارسی در انعکاس تاریخ امپراطوری مغول تا حد زیادی مرهون تاریخ نگاری رشیدالدین فضل اله در جامع التواریخ است. رشیدالدین در مقدمه جامع التواریخ، ظهور امپراطوری مغول را آغاز دوره تازه ای در تاریخ جهان قلمداد کرده و با چنین نگاهی به گزارش رخدادهای پرداخته است. نظم منطقی حاکم بر گزارش های رشیدالدین فضل اله و رعایت توالی زمانی در شرح وقایع، اثر او را ویژگی ممتازی بخشیده و به عنوان مستندترین منبع فارسی درباره وقایع سالهای ۶۵۰ ه.ق تا ۷۰۳ ه.ق در آورده است. پیروزی گرایشهای ایران شهری و اسلام پذیری مغولها در زمان غازان به عنوان واقعه بسیار مهمی که مغولهای مشرک را به برادرانی هم دین تبدیل کرد و صدارت رشید الدین فضل اله در بحبوحه این تحولات شأن او را تا حد بزرگترین نظریه پرداز مجری اصلاحات غازانی بالا برد و اقدامات اقتصادی و حقوقی این عهد تا حد زیادی مرهون شخصیت وی بود. ساختار زبانی جامع التواریخ و نوشتن به زبان فارسی ساده و بی پیرایه ای که آشکارا با نگارش مورخان هم عصر او متفاوت است نیز اثر او را از چنان مرجعیتی برخوردار ساخته که مرجع بسیاری از مورخان بعدی قرار داده است. همچنین با دیدگاهی جامع به تاریخ پرداخته است که بدون شک در نوع نگارش مورخان همچون ابوسلیمان بناکتی و ایجاد رویکرد جهانی در تاریخ نگاری موثر بوده است.

تاریخ گزیده: در زمینه تاریخ عهد ایلیخانان کتاب حمد اله مستوفی در حقیقت منتخبی از گزارش های جامع التواریخ است. با این حال در مواردی از رشید الدین فضل اله دقیق تر عمل کرده و گزارش های او را کامل می کند. به ویژه در مواردی که رشید الدین فضل اله با حب و بغض برخورد می کند، گزارش های مستوفی عادلانه تر است. به عنوان مثال در حالی که رشید الدین در همه جا صدرالدین خالدي وزیر عهد گیخاتو و سپس غازان را به خاطر رفتاری که با وی داشته است می کوبد، حمداله مستوفی از برخی تلاش های او در جهت بهبودی وضع مالیات های شهری و تدابیر وی در این جهت سخن می گوید. از مطالبی هم که مورخ در خصوص زادگاه خود قزوین آورده است اطلاعات دقیق در زمینه وضع حیات شهری و چگونگی اداره شهرهای این عهد قابل استنباط است. صرف نظر از اثر بسیار مهم حمداله مستوفی در جغرافیای سیاسی و اقتصادی قلمرو ایلیخانی، ظفرنامه نیز که به سبک شاهنامه فردوسی و برپایه مطالب جامع التواریخ نوشته شده است اطلاعات منحصر به فردی درباره وقایع این عصر از جمله حیات تجاری قرن هفتم ارائه می دهد.

مسامره الاخبار و مسامره الاخیار:

محمود بن محمد معروف به کریم آق سرایی کتاب خود را در سال ۷۲۳ ه.ق و در آسیای صغیر نگاشته است. اهمیت تجاری منطقه و شهرهای آناتولی در کتاب آق سرایی جایگاه ویژه ای داشته و برخی از اقدامات اقتصادی حکومت مرکزی را به صورت دقیقی توصیف کرده